

П. Д. Гуйван

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТРОКІВ У ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОМУ ЗОБОВ'ЯЗАННІ

Однією з головних засад сучасного майнового обороту є принцип належного виконання зобов'язань, сутність якого полягає в тому, що виконання має бути проведене учасниками взаємин належним чином відповідно до умов договору та вимог законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться (ст. 526 ЦК України, ч. 1 ст. 193 ГК України). Саме в результаті належного виконання найбільшою мірою задовольняються інтереси кредитора. Атрибутом виконання зобов'язання за договором є сторони, строк та місце виконання. З огляду на загально-прийнятну на сьогодні концепцію про розмежування цивільних правовідносин на регулятивні та охоронні актуальним є питання про строки існування відповідних суб'єктивних прав і кореспондуючих їм обов'язків. Оскільки строк є необхідним та невід'ємним елементом змісту матеріального цивільного права, визначеність з цього приводу надасть також певності у застосуванні необхідного юридичного інструментарію.

У науковій літературі питання часового впливу на можливість реалізації суб'єктивного права в межах цивільного правовідношення вивчалися такими вченими, як М.А. Гурвич, В.П. Грибанов, О.С. Йоффе, Б.Б. Черпахін, В.В. Луць, В.І. Вільнянський, Д. Чечот, П.М. Рабінович, С.О. Сліпченко тощо. Водночас залишаються ще не врегульованими окремі аспекти загальної проблематики. Суперечливим є законодавство та наукова думка стосовно питань цільового впливу часу на конкретні суб'єктивні цивільні права регулятивного чи охоронного змісту. Зрештою, досі відсутня систематизація строків як регуляторів правовідносин, не напрацьовані єдині критерії їхньої оцінки. Нині у наукових працях переважно відбувається дублювання та відтворення темпоральних правових концепцій ще понад півстолітньої давнини, попри те, що окремі їх положення вже відверто застарілі та не відповідають реальній сутності сучасних матеріальних взаємодій. Калейдоскопічна розкиданість у актах різного рівня та спрямування нормативних положень, що стосуються темпорального правового регулювання, часто не пов'язаних одне з одним, а іноді і суперечливих, призводить до спотворення юридичної сутності деяких відносин, безпідставного

зменшення чи розширення обсягу матеріальних прав та неоднозначного правозастосування. На вирішення цих питань на теоретичному рівні спрямована ця праця.

У чинному законодавстві застосовується декілька способів формування тривалості правовідносин та відповідних суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, що входять до його складу. Так, строк існування та здійснення зобов'язання може встановлюватися самими його учасниками. Згідно з положеннями ст. 530 ЦКУ, строки виконання зобов'язань можуть бути визначеними і невизначеними. Якщо у зобов'язанні встановлений строк його виконання, воно має бути виконаним у цей строк. У разі, коли вказаний строк не встановлений або визначений моментом вимоги, боржник мусить виконати обов'язок протягом семи днів від часу пред'явлення до нього вимоги віртелем. Таким чином, вказана норма закону визначає тривалість існування суб'єктивних прав та обов'язків учасників цивільних відносин у регулятивному стані. В інших випадках тривалість певного матеріального права може встановлюватися у законі [1, с. 12]. Так, строк, протягом якого реалізується охоронне право на позов, як правило, має нормативне оформлення.

Відповідно до ст. 509 ЦКУ зобов'язання складається з права кредитора вимагати виконання (вчинення певної дії чи утримання від неї) і обов'язку боржника здійснити таке виконання. Отже, юридичну дефініцію «строк виконання зобов'язання» слід розуміти як відрізок часу, протягом якого управнена особа може здійснити своє право, а також як відрізок часу, протягом якого зобов'язана особа має виконати свій обов'язок. Водночас ціла низка доктринальних досліджень та практичних коментарів зводиться до того, що суб'єктивні права та кореспондуючі їм обов'язки учасників зобов'язальних відносин можуть здійснюватися і поза межами вказаних темпоральних координат [2, с. 22]. Іншими словами, стверджується, що вплив встановлених строків існування та здійснення права не впливає на можливість його реалізації. Ми категорично заперечували та продовжуємо заперечувати подібний підхід, але він все ж має місце у правозастосуванні та доктрині. Тож виникає очевидна необхідність розглянути темпоральні характеристики регулятивних та охоронних строків більш ретельно.

Одним із відомих чинників, що визначають тривалість певного суб'єктивного права як елементу змісту правовідношення, вважається строк дії договору. Ця темпоральна категорія є не тільки виміром тривалості останнього, а й основним часовим показником відповідних регулятивних суб'єктивних прав та обов'язків. Оскільки зміст цивільно-правового договору становить сукупність певних зобов'язань, тобто прав та обов'язків контрагентів, то і строк дії договору фактично є часом, протягом якого існують зобов'язання сторін. З урахуванням того, що до складу договору, як правило, входить декілька різних за змістом зобов'язань, а також того, що час їх виконання може бути різним, строком дії договору слід вважати проміжок часу, протягом якого будуть виконані всі зобов'язання. Іншими словами, договір діє від початку першого зобов'язання і до закінчення останнього за часом. Тому, якщо строк кожного окремого зобов'язання не вказаний, а тривалість дії договору визначено на кшталт «від моменту укладення до

10 лютого», то і всі зобов'язання мають виконуватися протягом вказаного проміжку часу [3, с. 28]. За межами цього строку регулятивні суб'єктивні права та обов'язки їх носіїв припиняються [4, с. 28–29].

При цьому, якщо строк дії договору сформульовано таким чином: «до повного виконання сторонами своїх обов'язків», і час виконання окремих зобов'язань не вказаний, строк реалізації таких зобов'язань слід кваліфікувати як невизначений. Тому дія такого договору припиниться через сім днів після заявленні вимоги за останнім зобов'язанням. Адже саме такий строк надається за загальним правилом для виконання регулятивного обов'язку у зобов'язанні з невизначеним строком виконання. Слід також зауважити, що визначення сторонами строку дії договору «до повного виконання сторонами своїх зобов'язань» за умови визначеності щодо часу виконання всіх зобов'язань, що входять до складу угоди, буде позбавлено здорового глузду, оскільки час належного виконання прямо вказаний у договорі. Можна говорити про формальність такої умови договору.

З наведеного, здавалося б, очевидного висновку відразу виникає низка питань. Якщо суб'єктивне право та обов'язок припиняються із спливом строку зобов'язання, то як це поєднати з принципом реального виконання? Адже відповідно до ст. 193 ЦКУ порушення зобов'язання (в тому числі шляхом невиконання його в строк) не звільняє суб'єкта від обов'язку виконати це зобов'язання в натурі. Виходить, обов'язок, що входить до змісту зобов'язання (а отже, і кореспондуюче йому суб'єктивне право), не припиняється із спливом строку виконання зобов'язання, а триває? Крім того, ч. 1 ст. 267 ЦКУ веде мову про належність виконання обов'язку навіть після того, як давнісний строк за відповідною вимогою минув. Чи не слід це розуміти як припис закону про те, що зобов'язання продовжує існувати не тільки після збігу встановленого строку його виконання, а й після закінчення позовної давності?

Для відповіді на поставлені питання слід знов-таки повернутися до наукової концепції щодо регулятивних та охоронних правовідносин. Якщо строк зобов'язання встановлений і воно не було виконане своєчасно, то відповідні права та обов'язки припиняються. В цьому проявляється значення цивільно-правового строку як елемента змісту суб'єктивного права: його сплив призводить до певних юридично значущих наслідків – вичерпаності права [5, с. 21–22]. В іншому разі значення такого правового явища, як строк, просто нівелюється. Але неодмінно треба сказати, що йдеться про припинення існування саме регулятивного зобов'язання.

У нашій літературі можна зустріти твердження про те, що, оскільки строк договору – це час існування у його сторін прав і обов'язків одна відносно одної, то після закінчення цього строку казати про певні взаємні права та обов'язки сторін неможливо. Отже, реальне виконання унеможливується, і єдине, на що може розраховувати сторона, права якої порушено, це на сплату їй збитків та штрафних санкцій [6, с. 46]. З таким твердженням також навряд чи можна погодитися. Адже у ньому автор звів до купи два різних прояви дієвості регулятивного відношення, котрі, власне, є взаємовиключними. Перший із них – то реалізація суб'єктивних прав вірителя у нормальному режимі, що і є цивільно-правовим

призначенням регулятивного юридичного інструментарію. У такому разі належне здійснення сторонами відношення своїх прав та обов'язків упродовж встановленої його тривалості, звісно ж, припиняє відповідне суб'єктивне право у зв'язку з його здійсненням, повною вичерпаністю змісту. Із закінченням строку виконання зобов'язання припиняються регулятивні суб'єктивні права та обов'язки контрагентів.

Інша річ, коли суб'єктивне право не виконується в межах регулятивної взаємодії учасників. Це може бути у зв'язку з неналежними вчинками боржника, котрий, по-перше, перешкоджав вірителю здійснювати закладені у його суб'єктивному праві повноваження, по-друге, не виконав свій обов'язок. У такому випадку регулятивне право носія також припиняється, але не втрачає можливості правового захисту, який відбуватиметься уже в межах інших матеріально-правових взаємодій, з іншим суб'єктивним наповненням правосуб'єктності учасників.

Проте вказане правило про припинення регулятивного права внаслідок його порушення не є універсальним для усіх цивільних відносин і охоплює лише сферу зобов'язальних взаємин. Як правильно зазначає Б.Б. Черепакін, від часу порушення права власності (як і будь-якого іншого абсолютного права) утворюється зобов'язальне правовідношення, учасниками якого стають потерпілий власник та порушник [7, с. 53]. Абсолютне право загалом продовжує існувати, підтвердженням чому є притаманні йому правомочності щодо вимагання певної поведінки від будь-якої особи, але з порушення регулятивного абсолютного права власності виникає відносна охоронна матеріально-правова вимога, адресована порушникові. Натомість відносні (передусім – договірні) регулятивні взаємини, котрі ґрунтуються на зобов'язанні, не можуть продовжувати свою чинність після порушення.

У момент правопорушення виникає нове самостійне зобов'язальне відношення охоронного типу, до змісту якого входять захисна вимога правоволодільця та відповідний їй обов'язок порушника. Суб'єктами вказаних взаємин вже охоронного типу будуть ті ж особи, що і у припиненому регулятивному відношенні – наділений вимогою віритель та обтяжений обов'язком боржник. Залежно від змісту охоронно-правової вимоги (їх не виключний перелік знаходимо у ст. 16 ЦКУ) з одного й того ж правопорушення може виникати декілька охоронних зобов'язань. Скажімо, у разі неповернення орендованого майна після закінчення договору орендодавець вправі вимагати виконання обов'язку в натурі, відшкодування нанесених збитків, сплати неустойки тощо. Всі перелічені вимоги є елементами охоронних зобов'язань. І навіть незафіксованість такої вимоги шляхом її прояву назовні жодним чином не впливає на факт її існування. Про одну з охоронно-правових вимог, а саме про виконання обов'язку в натурі, і йдеться в ч. 1 ст. 267 Цивільного кодексу. І саме виконання цієї вимоги боржником за охоронним зобов'язанням (він же є боржником за регулятивним зобов'язанням) вважається належним за сенсом вказаного правила.

Тому маємо зазначити, що тривалість цивільного договору встановлює межі існування регулятивних матеріальних прав уповноваженого (якщо у самому договорі не вказані інші строки чинності цих прав). У разі

порушення регулятивного суб'єктивного права упродовж його дії вказане право може припинитися. Але такий наслідок навіть для договірних відносин настає не завжди. Скажімо, поставка бракованого товару, якщо покупець не погоджується з його заміною на якісний, тягне припинення регулятивних взаємин, натомість виникають охоронні. Якщо ж покупець погоджується на заміну неякісного товару і таким чином реалізує своє охоронне повноваження, то до закінчення строку дії відповідного зобов'язання можливе відновлення регулятивних відносин контрагентів.

Як бачимо, право може бути реалізованим у регулятивному порядку, і тоді у кредитора відсутнє захисне повноваження із можливістю застосування примусу за допомогою юрисдикційного органу – суду. Дещо інша ситуація, коли відбувається правопорушення. У такому разі в межах охоронного правовідношення, що виникло, у вірителя, з'являється можливість протягом позовної давності здійснити судовий захист свого права. Причому темпоральні регулятори відповідного реагування можуть бути різними. Захисна здатність права також залежить від його часових характеристик, як елементу змісту суб'єктивного права.

Скажімо, певні особливості зустрічаються під час визначення реальної сутності цивільних матеріальних взаємин, що мають триваючий характер. Якщо до змісту зобов'язання входять відповідні право та обов'язок, які передбачають тривале виконання, право вірителя стає здатним до захисту у разі його порушення, тобто у випадку припинення виконання упродовж строку, встановленого для цього. Але саме порушення буває не однаковим: воно може мати разовий чи триваючий прояв. Скажімо, за договором про надання послуг телефонного зв'язку надавач таких послуг може зупинити їх безперерійне постачання на певний обмежений у часі період, а потім відновити регулятивні відносини. Таке діяння, звісно, слід кваліфікувати як порушення умов договору, і відповідне охоронне відношення з'явиться від моменту неправомірної поведінки боржника. Проте неправильно було б казати, що таке охоронне повноваження припиниться із закінченням правопорушення. Дійсно, захисна вимога стосовно припинення порушення або відновлення попереднього стану перестане існувати відразу із поновленням надання послуг. Але інші охоронні вимоги, котрі становлять зміст домагання (в тому числі і у судовому порядку), продовжуватимуться. Йдеться про вимоги щодо відшкодування нанесених збитків, сплати неустойки (якщо вона передбачена для цих взаємин), застосування оперативних заходів впливу тощо. При цьому моментом, що, як правило, визначає обсяг матеріальних охоронних вимог, буде дата закінчення неправомірного діяння.

Інша річ, коли надання послуг припиниться від певного терміну і не буде відновлено. У цьому разі протягом строку дії матеріального права споживача послуг обсяг триваючого порушення, а відтак і обсяг охоронних вимог, буде кожного дня збільшуватися. І так може тривати, доки не закінчиться строк існування регулятивного відношення. Таким чином, визначальним для встановлення обсягу охоронно-правових вимог у наведеному прикладі є термін спливу періоду, встановленого сторонами чи нормативно для цих взаємин. Як показує практика, для зобов'язання з

тривалим виконанням характерним є триваюче порушення (яке полягає в невиконанні обов'язку). Воно може тривати в межах строку здійснення права і саме від тривалості порушення залежить обсяг вимог управненої особи.

Отже, можемо зробити висновок, що у разі порушення суб'єктивного матеріального права виникає інше відношення, яке носить охоронно-правовий характер. Воно включає матеріальну вимогу праволодільця до порушника і відповідний обов'язок останнього. У регулятивному стані поведінка сторін визначена умовами договору чи нормативно, тоді як у охоронному – визначається наявністю різних факторів. Як тривалість, так і способи вчинення правопорушення та характер охоронних засобів визначають специфіку захисного правового механізму.

Література

1. Гуйван П.Д. Действие во времени нормативных актов. Юридическая практика 2005. № 22. С. 12–13.
2. Груздев В.В. Истечение срока действия договора. Право и экономика. 2001. № 4. С. 21–24.
3. Крылова З.Г. Исполнение договора поставки. М.: Юридическая литература, 1967. 127 с.
4. Гуйван П.Д. Правовая природа гражданско-правовых сроков. LEGEA SI VIATA. 2015. № 6/2 (282). С. 26–30.
5. Гуйван П.Д. Строк суб'єктивного матеріального права як характеристика його змісту. Підприємництво, господарство і право. 2014. № 8. С. 19–23.
6. Курібло В.А. Проблемы строку дії господарського договору. Экономика и право. 2004. № 3. С. 45–47.
7. Черепяхин Б.Б. Приобретение права собственности по давности владения. Советское государство и право. 1940. № 4. С. 51–61.

А н о т а ц і я

Гуйван П. Д. Загальна характеристика строків у цивільно-правовому зобов'язанні. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню актуального питання про сутнісні та темпоральні характеристики суб'єктивного права та відповідного юридичного обов'язку учасників цивільного правовідношення. Надаються думки автора стосовно часових вимірів відповідних діянь у межах як регулятивного, так і охоронного відношень. Піддано обгрунтованій критиці юридичний підхід, за яким вплив встановлених строків існування та здійснення права не впливає на можливість його реалізації. Стверджується, що строк дії зобов'язання є невід'ємним елементом змісту суб'єктивного права та визначає час його належної реалізації. Виконання простроченого обов'язку буде вже неналежним і відбудеться в рамках іншого – охоронного правовідношення, спрямованого на припинення порушення і усунення його наслідків. Отже, коли строк зобов'язання встановлений і воно не було виконане своєчасно, то відповідні регулятивні права та обов'язки припиняються. У цьому проявляється значення цивільно-правового строку як елементу змісту суб'єктивного права: його вплив призводить до певних юридично значущих наслідків – вичерпаності права. Натомість після правопорушення в межах охоронного правовідношення, що виникло, у вірителя з'являється можливість протягом позовної давності здійснити судовий захист свого права. Причому темпоральні регулятори відповідного реагування можуть бути різними. Захисна здатність права також залежить від його часових характеристик як елементу змісту суб'єктивного права. У роботі описані певні особливості часового опосередкування окремих нестандартних відносин: речового характеру; коли боржник добровільно усуває наслідки порушення; коли договірні взаємини контрагентів мають триваючий характер. Викладене бачення автора щодо регулювання тривалості та охоронних заходів у кожному з них. Скажімо, в межах абсолютного відношення (яке характерне, зокрема, для відносин власності та інших речових прав) регулятивне повноваження носія загалом продовжує існувати навіть після

порушення, підтвердженням чому є притаманні йому правомочності щодо вимагання певної поведінки від будь-якої особи, але з порушення регулятивного абсолютного права власності виникає відносна охоронна матеріально-правова вимога, адресована порушникові.

Ключові слова: регулятивне право, дія договору, часові характеристики.

S u m m a r y

Guyvan P. D. General characteristics of terms in a civil obligation. – Article.

This article is devoted to the study of the topical issue of the essential and temporal characteristics of subjective law and the corresponding legal obligation of the parties to a civil relationship. The author's opinions on the temporal dimensions of the relevant actions within both regulatory and protective relations are provided. The legal approach according to which expiration of the established terms of existence and realization of the right does not influence possibility of its realization is subjected to the grounded criticism. It is argued that the term of the obligation is an integral part of the content of the subjective right and determines the time of its proper implementation. The performance of the overdue duty will be inappropriate and will take place within the framework of another – a protective legal relationship aimed at stopping the violation and eliminating its consequences. Therefore, when the term of the obligation is set and it has not been fulfilled in time, the relevant regulatory rights and obligations are terminated. This shows the importance of the civil law term as an element of the content of subjective law: its expiration leads to certain legally significant consequences – the exhaustion of law. Instead, after an offense within the protection of the legal relationship that has arisen, the believer has the opportunity during the statute of limitations to exercise judicial protection of his right. Moreover, the temporal regulators of the corresponding response may be different. The protective capacity of law also depends on its temporal characteristics as an element of the content of subjective law. The paper describes certain features of the temporal mediation of certain non-standard relations: material nature; when the debtor voluntarily eliminates the consequences of the violation; when the contractual relationship of the counterparties is ongoing. The author's vision of regulating the duration and protection measures in each of them is stated. For example, within an absolute relationship (which is characteristic, in particular, for property relations and other property rights), the regulatory authority of the holder generally continues to exist even after the violation, as evidenced by its inherent powers to demand certain behavior from any person, but in violation of regulatory absolute property rights there is a relative protective substantive claim addressed to the infringer.

Key words: regulatory law, contract effect, time characteristics.